

VIDNOST IN MOČ V JAVNEM MNENJU

SLAVKO SPLICHAL

Povzetek

Članek obravnava odnos med vidnim in skritim izvajanjem moči, med normativno in instrumentalno vidnostjo ter vpletenost vidnosti in izvajanja moči v javnomnenjske procese. Dokazuje omejenost teorij javnega mnenja, ki pojasnjevanje mnenjskih procesov omejujejo na normativno in represivno moč, zanemarjajo pa druge razsežnosti izvajanja moči. Za zgled so predstavljeni rezultati empiričnega raziskovanja pomembnosti kompetenčne moči za javnomnenjske procese.

Slavko Splichal je redni profesor na Oddelku za komunikologijo, Fakulteta za družbene vede v Ljubljani, e-naslov: slavko.splichal@fdv.uni-lj.si.

V nasprotju s Tönniesovo idealnotipsko "skupnostjo" in prvotnimi družbami, v katerih je (bilo) izvajanje moči pretežno neposredno, je za sodobne kompleksne in mediatizirane (tj. z množičnimi mediji prepletene in posredovane) družbene odnose značilno posredno izvajanje moči. To ne pomeni, da s tem "tradicionalno" neposredno izvajanje moči izginja. *Diada* kot temeljni neposredni odnos je nujni pogoj za (izvajanje) moči, tako kot je nujni pogoj za komuniciranje. V analogiji z Watzlawickovim aksiomom, da človek ne more nekomunicirati, lahko rečemo, da ni mogoče biti izključen iz odnosov moči: vsak človek je vedno komu podrejen ne le posredno v omrežju (so)odvisnosti, ki ga sam soustvarja, ampak tudi neposredno (tj. konkretnemu posamezniku, skupini, instituciji). Moč ni (le) vsakršno *posameznikovo* "sedanje sredstvo za doseg bodočih dobrin", kot jo je opredeljeval Hobbes v *Leviathanu* (1651/1992, 62), ampak je tako kot komuniciranje (jezik) vedno *družbeno proizvedena*; ni nekaj, kar bi imel posameznik v lasti, ampak obstaja le v družbenem izvajanju. Moč je *odnos* med vsaj dvema nasprotnikoma ali tekmečema. Hannah Arendt je poudarjala, da "moč nikdar ni lastnina posameznika; pripada skupini in se ohranja le dotlej, dokler se ohranja skupina" (1972, 143). Komuniciranje in moč njun družbeni značaj tudi neposredno povezuje. "Strateško delovanje", kot ciljno usmerjeno oz. instrumentalno delovanje akterjev za uveljavitev lastnih interesov oz. doseganje ciljev v tekmi z drugimi akterji poimenuje Habermas, je nujno *komunikacijsko posredovano* in v sodobnih kompleksnih družbah tudi mediatizirano, tako kot so družbe same. Odnosi moči so asimetrični in hierarhični, kar sta tudi bistveni značilnosti množičnega komuniciranja – ali sta vsaj bili do razvoja interneta, kar ravno lahko pomaga pojasniti nastanek zamisli o internetu kot emancipatoričnem mediju.

Moč je prek neposrednega in posrednega komuniciranja tesno povezana z *dialektiko vidno/nevidno*, tj. z odnosom med interno (skrito) in javno (vidno) razsežnostjo delovanja kolektivitete (od enostavnih diad do kompleksnih družbenih struktur). Vidno in skrito delovanje imata različne funkcije: interno integrativno delovanje je na primer namenjeno vzdrževanju ali krepitvi solidarnosti znotraj kolektivitete in njeni enotnosti, eksterno oz. vidno strateško delovanje pa širši mobilizaciji za cilje kolektivitete (predstavljene) kot družbeno zaželeno cilje in *proti* delovanju konkurenčnih organizacij. Prav komunikacijska posredovanost izvajanja moči zagotavlja vidnost akterja moči. Ni nobene moči, ne le komunikativne, katere izvajanje bi bilo zgolj posredno in v celoti skrito. Četudi se moč lahko izvaja tudi s prikritimi sredstvi, z opustitvijo delovanja ali z obstrukcijo, vedno vključuje tudi vidno razsežnost delovanja. V vidnosti se moč ne samo manifestira, ampak je vidnost za izvajanje moči konstitutivna. Natančnejše, konstitutiven je specifični odnos med vidnim in skritim izvajanjem moči.

Proizvodnja vidnosti, selekcija in cenzura

Spremembe komunikacijske tehnologije in njene družbene rabe oblikujejo (pogosto protislovno) difuzijo moči in odnose moči¹ v družbi. V komuniciranju postajata moč in oblast neposredno zaznavni, izkustveni prebivalstvu nasploh in s tem učinkoviti. Akterji moči postanejo s komuniciranjem vidni v javnosti, kar je nujni pogoj za izvajanje moči. V nasprotni smeri komuniciranje kot nekakšna disciplinarna strategija napravi vedenje posameznikov in skupin vidno oblasti. Končno je vidnost tudi pogoj in sredstvo za nadzorovanje oblasti. "Napraviti vidno" je v pomoč vsakemu smotrnemu vplivanju na vedenje ljudi, ki obsega širok spekter

različnih oblik in stopenj od odkritih groženj z negativnimi sankcijami ali obljub pozitivnih sankcij do nepomembnih, komaj načrtovanih delovanj, ki lahko vplivajo le na ozek krog naslovnikov.

V nasprotju z "nevidno" zasebno sfero, v kateri prevladujejo medsebojno zaupanje, odvisnost in naklonjenost med člani družine in prijatelji, pa javna sfera kot odprt prostor, v katerem nastopajo "javne osebe", da bi (re)prezentirale svojo moč ali sodelovale v javnem razpravljanju, prinaša več tveganja. Javno pojavljanje prinaša bolj ali manj formalizirano odgovornost, izvajanje osebne odgovornosti pa lahko vključuje nadležne oblike javnega izpostavljanja, ki bi se jim v javnosti nastopajoči pogosto raje odpovedali. Bentham (1830/1983, 40) je nekoč primerjal tveganje javnega izpostavljanja obrekovanju, ki ga morajo sprejeti javni funkcionarji v demokratični družbi, s tveganjem vojaških oseb: prvi so plačani za to, da jih lahko ljudje javno kritizirajo in celo neutemeljeno očrnijo, drugi pa za to, da lahko nanje streljajo. Celó v totalitarnih sistemih imajo lahko nekatere oblike javnega reprezentiranja moči negativne posledice za akterje moči. Machiavelli je na primer svetoval svojemu Vladarju, da sicer ni nič narobe, če se javno predstavlja tako, da se ga bodo ljudje bali (oziroma je to lahko celo koristno, saj je ustrahovanje ljudi pod vladarjevim nadzorom, medtem ko na to, da bi ga ljudje vzljubili, ne more neposredno vplivati), vsekakor pa mora umno uporabiti svojo moč ter se izogibati vsemu in prikriti vse, kar bi lahko ljudi pripravilo do tega, da bi ga sovražili.

Tudi v našem vsakdanjem, ne povsem zasebnem² medosebnem komuniciranju, v katerem smo le omejeno odgovorni, skrbno izbiramo, kaj bomo odkrili in kaj prikrili. "Vse, kar komuniciramo drugim posameznikom z besedo ali na kakšen drugačen način – celo najbolj subjektivne, spontane, intimne zadeve – je selekcija iz psihološke stvarne celote, katere absolutno natančna predstavitev (v smislu vsebine in zaporedja) bi vsakogar pripeljala v norišnico" (Simmel 1908/1950, 311–12). Ta selekcija je določena na dva načina: 1) lahko je določena predvsem z notranjimi motivi ali z zunanjimi skupinskimi ali splošno družbenimi pričakovanji; 2) v obeh primerih je lahko predvsem instrumentalno ali predvsem komunikativno motivirana.

Bolj ko se komuniciranje oddaljuje od zasebnega medosebnega komuniciranja in se približuje množičnemu komuniciranju, bolj so udeleženci izpostavljeni internim in eksternim silam cenzure in utišanja. Prizadevanjem za strateški nadzor prek "proizvodnje vidnosti" stojita nasproti odpor proti razkrivanju in trud, da bi kaj ohranili skrito. Kateri izmed obeh momentov bo v komuniciranju prevladal, je odvisno predvsem od družbenih uporabnikov ter načina uporabe komunikacijskih oblik in tehnologij, ne pa od njihovega lastnega "notranjega" razvoja. Specifični cilji in okoliščine v strateškem procesu utrjevanja moči odločilno vplivajo na končno razmerje med produkcijo vidnega in produkcijo (ohranjanjem) nevidnega.

Ohranjati ali napraviti stvari nevidne je ena najobičajnejših praks vsakdanjega življenja. Redko nas zanima, kaj si ljudje zasebno in v naši odsotnosti mislijo o nas, ker tudi sami "zaupno" govorimo reči, ki jih ne bi izrekli javno ali nekomu v obraz. Taka "zadržanost" je neke vrste vljudnost, ki jo vsakodnevno prakticiramo. V metafori, v kateri Sigmund Freud primerja popačenje sanj s politično cenzuro, vljudnost razlagalca sanj do svojih pacientov enači s "političnim avtorjem, ki mora oblastnikom povedati neprijetne resnice". Da bi se izognil cenzuri, se je avtor prisiljen "izražati z namigovanjem namesto z neposrednim trditvami ali pa mora skriti svojo problematično trditev v navidez nedolžno preobleko" (Freud 1900/1938,

223). Machiavelli (1513/1992, 48) je šel še dlje s sugestijo svojemu Vladarju, naj ga ne bo strah hinavščine, če mu ta lahko pomaga ohraniti javno naklonjenost: "Dobro se je *kazati* usmiljen, resnicoljuben, human, iskren in veren; dobro je biti tak v stvarnosti. Toda treba je biti pripravljen, če je treba, biti prav nasproten."

Najbrž se mnogi ne bi strinjali z Machiavellijem. Ali je dilema, napraviti stvari vidne ali jih napraviti/ohraniti nevidne, zgolj stvar vljudnosti ali pa morda zavajanja ali celo tiranije, je najbrž mnogo bolj kompleksna zadeva, kot jo je videl Machiavelli. Prikrivanje in tajnost je mogoče učinkovito uporabljati za zavajanje javnosti, ki nujno ustvarja sistem cenzure, še zlasti v svetu oligopolnih množičnih medijev. Nekaj drugega pa je, če nekdo naklonjenost tajnosti šteje za znak krivde, kot je bil prepričan Bentham: "Zakaj naj bi se skrivali, če nas ni strah, da bi nas videli? /.../ Sum misli, da vidi zločin, kjer zapazi tajnost, in redko se zmoti" (Bentham 1791/1994, 582). Tudi z Benthamom se najbrž ne bi vsi strinjali. Morali bi upoštevati vsaj še Habermasovo analizo "javne sfere, ki pretežno še obstaja za *zaprtimi vrati*" salonov in kavarn, kjer se srečujejo zasebniki, da bi se skrili pred absolutističnim režimom, s čimer je tajnost postala pogoj za javnost razuma (1962/1995, 35; poudaril S. S.), ter Freudovo analizo cenzure v sanjah kot "varuha našega psihičnega življenja", ki dokazujeta, da skritost/tajnost ne pomeni nujno korupcije.

Vidnost ni izključno instrumentalna in usmerjena k zunanjemu – bodisi hotenemu bodisi vsiljenemu – cilju. Vidnost je lahko tudi povsem komunikativne narave in spodbuja svobodo mišljenja ter svobodno izražanje kot osebnostno pravico in družbeno potrebo. Aristotel je na primer poudarjal, da je biti razviden na prvi pogled (*eusynoptos*) pogoj za demokracijo. Za Kanta je bila vidnost v obliki publicitete normativni kriterij in praktično zagotovilo univerzalne pravičnosti, saj razum "iskreno spoštuje /.../ samo tisto, kar je lahko prestalo preskus svobodne in odprte preiskave" (Kant 1781, 9). Bentham je bil prepričan, da vidnost v sferi politike prispeva k človekovemu zadovoljstvu in sreči. Tako Bentham kot Kant sta verjela, da lahko avtoritarni oblastniki počno, karkoli sem jim zljubi, le tako dolgo, dokler njihovo delovanje ni razkrito javnosti. Dejansko tudi danes prevladuje prepričanje, da je v politiki več skrito kot razkrito, kar je v škodo demokratični vladavini.

Z vidika akcijske usmerjenosti instrumentalna vidnost ni samo v nasprotju z normativno vidnostjo, ampak je tudi sama v sebi ambivalentna. Po eni strani instrumentalna vidnost razkriva in krepi moč, ki je lahko izvajana tudi prikrito. Po drugi strani pa vidnost zato, ker je tudi pogoj za izvajanje nadzora in omejevanje oblasti, napravi oblast bolj ranljivo in jo s tem spodbuja k nadzorovanju in omejevanju lastne vidnosti ter k uvajanju cenzure. V vsakem izvajanju moči se pojavi določena stopnja cenzure. Zato se je na primer Bentham boril za vidnost vseh akcij parlamenta (ki bi jih člani parlamenta sicer morda hoteli prikriti) in štel vidnost za nujni pogoj delovanja časopisov kot najpomembnejših in "edinih nepretrgoma delujočih organov" javnega mnenja.

Benthamova in Kantova zahteva po vidnosti institucionalizirane (politične) moči in omejevanju njene prikritosti se sooča z empirično razvidnim prizadevanjem "napraviti nekaj nevidnega vidno z javno prisotnostjo" (Habermas 1962/1995, 7), kar je neločljivo povezano z izvajanjem moči. Cilj političnega komuniciranja je predvsem prepričati naslovnike, da prevzamejo izražene poglede, ne pa omogočiti jim javno izražanje. Vidnost – kar lahko vsi ali mnogi vidijo, slišijo in/ali preberejo – ni le konstitutivna razsežnost moči (ki se na primer izraža v propagandi), ampak

tudi javnosti, vendar ni tudi njena edina razsežnost, kot je (zmotno) prepričana Noelle-Neumann v svoji opredelitvi javnega mnenja kot "vsega, kar je *javno vidno*" (1980/1993, 230). Če povzamemo po Kantu, je za javnost bistvena praksa *svobodne* javne uporabe *uma*, medtem ko sama vidnost oz. čutno, pasivno gledanje (zaznavanje) vidnega ne presega ravni "skupnostnega razsojanja". Arendtova na primer vidnemu (vidnosti) dodaja "skupni svet" (kar bi ustrezalo Kantovemu "skupnostnemu razsojanju"), s čimer se šele konstituira javno. Andersenova pravljica o cesarjevih novih oblačilih dobro ponazarja razliko med čutno (fizično) in socialno vidnostjo: šele ko otrok zavpije "Pa saj nima ničesar na sebi!", postane dejstvo, ki je bilo dotlej vsakomur vidno samo fizično (tj. da cesar ni oblečen), tudi socialno vidno (tj. da vsakdo ve, da vsi vidimo, da ni oblečen).

Vidnost je konstitutivna za reprezentativno javnost, tako kot je javni značaj (vidnost *in dostopnost*) razpravljanja konstitutiven za razpravljajočo javnost kot realno socialno kategorijo ali zamišljeno diskurzivno skupnost. Pojem (fevdalne ali refevdalizirane) "reprezentativne javnosti" pri Habermasu pomeni vsakomur viden visok socialni status in na status vezano izvajanje moči akterja, ki učinkuje na vedenje podložnikov (tj. podložnost). Zgodnja liberalna meščanska javnost je "vidnost" – paradoksalno – pretežno še omejevala na interno, zasebno, celo tajno, kot ugotavlja Habermas, saj je le tajnost (skritost pred absolutistično oblastjo, ki se je "odlikovala" s tajnostjo odločanja, z vidnostjo reprezentacije in s cenzuriranjem javnega razpravljanja) omogočala svobodno uporabo razuma. S povečevanjem ekonomske in politične moči meščanskega sloja, ki se je izražalo tudi v razvoju tiska, pa je svoboda razpravljanja vse bolj izgubljala značaj stanovskega privilegija, zavarovanega s cenzuro, ali protozidarskega zarotništva, ki mu predvsem tajnost ohranja moč.

Vedno obstajata kompromis med uprizarjanjem in prikrivanjem ter kulturno, moralno in politično določena meja med vidnim in nevidnim, med zunanjim in notranjim, med javnim in zasebnim, med razkrivanjem in zamolčanjem. Ta meja je sicer prepustna: način, kako želim biti družbeno opažen – moje "družbeno sebstvo" – vpliva tudi na moje notranje, zasebno sebstvo in obratno. Obe sebstvi nikoli nista v popolnem soglasju, vsekakor pa sta v korelaciji, ki je lahko pozitivna (konsonantnost sebstev) ali negativna (disonanca), kar je odvisno od interne cenzure v procesu konstrukcije družbenega sebstva. Že Mead je poudarjal, da "zlasti z uporabo glasovnih kretenj v sebi neprestano sprožamo odgovore, h katerim pozivamo druge osebe, tako da vključujemo stališča drugih oseb v svoje lastno ravnanje" (Mead 1934/1962, 69; gl. tudi Nagel 1998, 7).

Kompromis je bodisi oseben bodisi kolektiven. V srednjeveški Evropi je bil na primer kralj ali fevdalni gospod edina "javna oseba", vredna vidnosti (Peters 2001, 86). Naravno kraljevo telo je bila edina oblika javne reprezentacije političnega telesa in bilo je predstavljeno pred ljudmi, ki so bili prisotni na ceremonijah in slavnostih, organiziranih z namenom slavljenja kralja in dvora. S postopno širitvijo splošne volilne pravice in politične demokratizacije sta se tako reprezentacija kot vidnost radikalno spremenili: nekdanjo knežjo "reprezentativno javnost" so nadomestile diskurzivne oblike javnosti in bolj "realistična" reprezentacija (v nasprotju s prejšnjo povsem simbolno) "ljudi ljudem za ljudi" ("*of the people, by the people, for the people*").

Represivna pa ni samo cenzura, ker omejuje vidnost, ampak je prav tako represivno tudi vsiljevanje vidnosti, ki sproža strah pred oblastjo/močjo in odvrača

ljudi od vsake dejavnosti proti oblasti. Posameznike lahko pripravi do strahu ne le vidna vseprisotnost oblastnikov (v nasprotju z Benthamovo navidezno, nevidno vseprisotnostjo nadzornika v panoptikonu), ampak tudi panoptični pogled, ki so mu izpostavljeni državljani. Kot poudarja Foucault, ustvarjanje neprestane vidnosti posameznikov, ki se nikdar ne morejo povsem skriti, zagotavlja avtomatično delovanje oblasti (Foucault 1977, 201). Vidnost, kakršno na primer ustvarjajo sodobni sistemi videonadzora in elektronskega zaznavanja na daljavo, se hitro lahko sprevrže v tiranijo nad zasebnimi državljani oz. njihovo normativno zagotovljeno zasebnostjo. V takih primerih vsiljevanje vidnosti z nadzorom presega izvajanje moči in se izrodi v *zlorabo* moči. Zgodovinska ironija nadzorovanja bodisi z omejevanjem vidnosti (kot v cenzuri) bodisi z nasilnim ustvarjanjem vidnosti (kot v panoptikonu) je v tem, da je nadzorovanje kot absolutistična politika, ki jo izvajajo akterji moči, da bi preprečili izgubo moči v prid potencialno "zmagovitih" tekmecev, hkrati znak pomembnih bodočih sprememb v odnosih moči in torej tudi subverzivno in samouničevalno.

Voljna in vsiljena vidnost

Odnosi med vidnim/prikritim, javnostjo in oblastjo so večplastni in protislovni, kar je povezano z raznovrstno naravo vidnosti, zlasti z razliko med normativno in instrumentalno vidnostjo.

Normativna vidnost. Za Kanta je na primer vidnost pogoj in zagotovilo *pravičnosti*; za Benthama sredstvo za maksimiranje človekove sreče. Normativna vidnost je "instrumentalna" samo v odnosu do vrhovnega načela ali kategoričnega imperativa, ki se prek nje realizira, ne pa v smislu realizacije interesov empiričnih skupin, kar je značilnost instrumentalne vidnosti.

Benthamova in Kantova normativna zahteva po vidnosti institucionalne (politične) moči in omejevanju njene prikritosti se sooča z empiričnim dejstvom, da je vsako izvajanje moči neločljivo od prizadevanja, "da bi z javno prisotnostjo nekaj nevidnega napravili vidno" (Habermas 1962/1995, 7). Vendar je cilj političnega komuniciranja predvsem prepričevati naslovnike, da bi usvojili izražena mnenja, ne pa zagotavljati svobodo izražanja mnenj. Že Machiavelli je svetoval svojemu Vladarju, naj nikdar ne pozabi ustvarjati pri svojih podložnikih "vtis, da je velik mož", in si prizadevati za popularnost in ugled med njimi, vendar "nikdar na račun svojega dostojanstva, ki ga mora ohraniti za vsako ceno" (1513/1992, 63). Če lahko govorimo o "nevidni roki trga", ki usklajuje partikularne interese z obćim dobrim, pa prav gotovo ne moremo govoriti o "nevidni roki politike" v smislu, da bi bili politični akterji nevidni podložnikom ali državljanom, ki jim vladajo. Politično telo vedno zahteva neko obliko vidne reprezentacije, pri tem pa je bistveno vprašanje, kdo nadzoruje "politiko vidnosti" oziroma kdo odloča, kaj je treba videti in kaj ne sme biti na očeh javnosti.

Instrumentalna vidnost ni samo nasprotje normativni, ampak ima sama ambivalenten značaj. Po eni strani se z vidnostjo manifestira moč, ki se sicer lahko izvaja tudi represivno v tajnosti. Po drugi strani vidnost povečuje ranljivost izvajanja moči, ki ne more biti vedno vsakomur oz. v celoti vidno, vendar pa tudi ne more biti vedno in v celoti skrivno.

Medtem ko je cenzura namenjena temu, da fizično vidno napravi družbeno nevidno, je proizvodnja nevidnosti namenjena temu, da napravi fizično nevidno

ali manj vidno družbeno (bolj) vidno. Obe proizvodnji sta vpleteni v izvajanje moči in sta med seboj neločljivo povezani. Napraviti nekaj vidno na primer vedno implicira odločitev o tem, kaj ohraniti ali napraviti družbeno nevidno, v skrajni konsekvenci torej cenzuro. Če pustimo ob strani cenzuro v strogem pomenu, lahko identificiramo dve vrsti strateške proizvodnje vidnega. Namenska, aktivno promovirana vidnost razkriva oz. propagira specifičnost, razliko in torej moč vidnega, medtem ko ima disciplinarna vidnost v nadzorovanju za cilj potlačitev različnosti, nasilno podreduje normam in konformnost, kar v končni posledici vidno napravi nevidno.

Aktivna ali voljna instrumentalna vidnost. Vidnost (biti viden) je pogoj za *izvajanje moči* oz. moč omogoča. Aktivna instrumentalna vidnost delovanja je pomembna za vsako "mobilizacijo kot dimenzijo kolektivnega delovanja" (Melucci 1996, 310) in se na primer izraža v procesu t. i. "okvirjanja" (angl. *framing*), tj. v diskurzivni reprezentaciji delovanja ali problematike in postavljanju interpretativnih shem, ki legitimirajo (partikularne) interese kot obče – kar bistveno prispeva k njihovi praktični realizaciji – in/ali specifični družbeni položaj akterja moči. Naklonjenost oz. podpora javnega mnenja pomembno vpliva na realizacijo (političnih) ciljev, kar se morda najizraziteje kaže pri volitvah. Sovražnost, nevtralnost ali naklonjenost opazovalcev (javnosti) lahko zagotavlja posredno materialno in moralno podporo, vpliva na medije ali odvrta potencialne privrženke. Zato si vsaka organizacija z različnimi strategijami simbolnega reprezentiranja prizadeva za podporo ali vsaj nevtralnost mnogo širšega okolja, kot pa ga dejansko poskuša mobilizirati.

Okvirjanje organizira diskurz moči s selekcijo relevantnih vidikov problematike, s poudarki in z izključevanji nerelevantnih vidikov ter s tem konstruira (politično) "zadevo" (angl. *issue*), ki jo akterji ponudijo v razpravo javnosti. Javne (politične) zadeve so izsek iz kompleksnejših problemov, s katerimi večina državljanov nikoli ne more imeti neposrednih izkušenj, kot je dokazoval Lippmann. Vendar postanejo lahko javne šele s tem, da je informacija o njih posredovana javnosti, s selekcijo, poudarki in izključevanjem pa hkrati vedno tudi interpretirana. Politične elite imajo praviloma veliko manevrskega prostora pri definiranju političnih zadev za javnost in jih lahko okvirijo tako, da v najboljšo luč postavijo načine in cilje delovanja, ki jim sami dajejo prednost (Jacoby 2000).

Medtem ko prepričevanje spreminja vsebino prepričanja (mnenja) – v ekstremnem primeru s spremembo naklonjenega mnenja v nenaklonjeno ali obratno – pa okvirjanje učinkuje s spreminjanjem pomembnosti, ki jo posamezniki pripisujejo določenemu prepričanju ali mnenju (Druckman 2001). O prepričevanju na primer govorimo, ko politik državljanom dokazuje, da je vključevanje Slovenije v zvezo Nato koristno, o okvirjanju pa na primer tedaj, ko poudarja, da vključevanje v Nato ni toliko varnostno kot ekonomsko vprašanje (ne glede na to, ali so varnostne posledice ugodne ali neugodne). Medtem ko torej prepričevanje zadeva *vsebino* mnenja, zadeva okvirjanje *pomembnost* mnenja.

V razpravi o uporabi pojma okvirjanje v komunikoloških raziskavah Entman (1993, 52) za "okvire" pravi, da "izbirajo določene vidike zaznane dejanskosti in jih napravijo bolj izstopajoče (angl. *salient*³) v posredovanem besedilu, in sicer tako, da podpirajo določeno definicijo problema, vzročno interpretacijo, moralno oceno in/ali predlog obravnave." Z definicijami, kakršna je Schonova in Reinova (1994,

xiii) – ki definirata “okvire” (angl. *frames*) kot “široko sprejeta prepričanja, vrednote in poglede, ki so znani članom družbene kulture in se bodo v dani kulturi verjetno ohranili dlje časa, posamezniki in institucije pa jih uporabljajo, da bi svojemu političnemu mišljenju in delovanju dali pomen, smisel in normativno usmeritev” – se pojem okvirjanja močno približuje klasičnemu Lippmanovemu pojmu stereotipa. Najenostavnejši primer je najbrž okvirjanje vprašanj v javnomnenjskih glasovanjih, ki lahko bistveno vpliva na odgovore vprašancev. V pomenu interpretativnih shem, ki ljudem omogočajo razvrščati in organizirati življenjske izkušnje ter jim s tem dati smisel, je o okvirjanju govoril tudi Goffman (1974, 21).

Pasivna ali vsiljena instrumentalna vidnost (“izpostavljenost nadzoru”). Vidnost je pogoj za *izvajanje nadzora* in s tem *omejevanja moči* (oblasti). V Benthamovi teoriji je na primer vidnost delovanja parlamenta pogoj za delovanje tribunala javnega mnenja, ki nadzira oblast, medtem ko si v sodobnosti parlamenti sami prizadevajo za vidnost v smislu Habermasove “refeodalizacije” javnosti oz. preoblikovanja rezonirajoče javnosti v konzumirajočo “javnost”. Foucault vidi v stalni človeku vsiljeni vidnosti, tj. njegovi nezmožnosti, da bi se vsaj občasno potajil, bistveno zagotovilo “avtomatičnega delovanja moči” (Foucault 1977, 201).

V ekstremni obliki je vsiljena vidnost *represivna*, ko izvajanje moči vlija strah pred izvajanjem moči, npr. vlija človeku strah pred (suvereno) oblastjo in ga odvrča od dejanj zoper oblast ali zakone. Vidnost – na primer sodobni nadzorni videosistemi – lahko postane *nasilje* nad zasebnimi državljani, nad njihovo (normativno zagotovljeno) zasebnostjo – torej ne le izvajanje, ampak *zloraba* moči (ideja zlorabe moči seveda predpostavlja normativni pojem vidnosti). Paradoks nadzorovanja je, da je vedno strah pred (potencialno) močnejšim tisti, ki sproža nadzorovanje.

Temeljni problem vsiljene instrumentalne vidnosti je, da je v službi reaktivne moči, ki želi z nadzorom omejiti moč(nejšega) drugega. Nadzorovanje zmanjšuje ali celo odpravlja avtonomijo in povečuje nezaupanje, ki spodkopuje samospoštovanje, s tem pa zmanjšuje tudi pripravljenost na tveganje in posledično inovativno vedenje. (Bentham je v svojih političnih razpravah o javnem mnenju nasprotno poudarjal, da nezaupanje kot temelj nadzorovanja maksimira človekovo srečo!) Nadzor se zato vedno srečuje z odporom, da bi ukanili nadzornike; ta omejitve zadeva tudi Benthamov “tribunal javnega mnenja”. Medtem ko aktivna vidnost demonstrira razliko, specifičnost, edinstvenost in s tem seveda moč, je nadzorstvena vidnost v službi negacije različnosti ter vsiljuje prilagajanje, uniformiranost, konformnost in v skrajni konsekvenci – na individualni ravni – nevidnost, ki je v permanentnem strahu pred vidnostjo. Liberalna tradicija javnomnenjskih teorij je opozarjala na nevarnost represije večine nad sicer intelektualno močnejšo manjšino (Tocqueville, Mill, Bryce). V najbolj radikalni, čeprav tudi močno enostranski, socialnopsihološki verziji te tradicije Noelle-Neumann izgubljanje v nevidnosti poimenuje za “spiralo molka”.

Proizvodnja vidnosti oz. “izstopanja” morda res postaja “cenejša” zaradi obstoja številnih kanalov za prenos političnih zahtev, oslabiljenega pritiska agentov socialne kontrole in dostopa do množičnih medijev, kot je prepričan Melucci (1996, 310–11). Vendar abstraktna vidnost (“biti opazen”) izvajanja moči nima nikakršnega učinka, če nase ne pritegne konkretnega pogleda (“biti opažen”). Televizijski prenos parlamentarnih zasedanj nimajo nikakršnega učinka, če jih nihče ne gleda (pač pa

lahko učinkujejo že razprave o televizijskih prenosih, če so primerno okvirjene in zato deležne pozornosti medijskega občinstva). Strategije pridobivanja oz. zagotavljanja (množične) pozornosti so zato v sodobnih kapitalističnih družbah postale bistveno vpletene v procese množičnega komuniciranja. Kot je zapisal Mayhew, je skrb za prezentacijo postala celo pomembnejša od skrbi za reprezentacijo. Razvila se je množična "produkcija subjekta za predmet", kot bi dejal Marx. Kapitalizem ni odvisen le od subjektov, ki (na eni strani) proizvajajo in (na drugi strani) konzumirajo blago, ampak v njem subjekti *sami sebe* proizvajajo inkonzumirajo kot blago.

Aktivna ali voljna vidnost je v svojem bistvu *reprezentativna*; je neke vrste spektakel. Vzdržuje videz/vidno – spodbuja oblikovanje naklonjenih mnenj in ne prezentira tistega, kar bi naslovniki radi videli (npr. v umetniškem izražanju), oziroma prepričuje naslovnike, kaj naj mislijo ali verjamejo, da obstaja, in ne poroča, kaj dejansko obstaja (npr. v novicah v medijih). Vsiljena ali disciplinarna vidnost pa je represivna, saj omejuje posameznikovo avtonomijo v določanju meje med vidnim in skritim ter ga družbeno razgalja.

Razlika med voljno in vsiljeno vidnostjo se je tako kot razlika med preprečevanjem (cenzuro) in promocijo vidnosti lahko pojavila šele tedaj, ko so bila sredstva komuniciranja odtujena komunicirajočemu posamezniku. Biološki *organi* za verbalno komuniciranje (organi govora, vida in sluha) so bili dopolnjeni oziroma "podaljšani" z zunanjimi materialnimi *sredstvi*, s katerimi posameznik lahko svobodno razpolaga, da bi s tem učinkoviteje komuniciral, a so mu hkrati lahko tudi odtujena. Razpolaganje s komunikacijskimi sredstvi oziroma lastnina nad njimi lahko neposredno določa tudi mejo med vidnim in prikritim.

Ko proizvodnja voljne vidnosti postane monopol, razlike med voljno in disciplinarno vidnostjo pravzaprav povsem izginejo. Če imajo le nekateri moč odločanja o tem, kaj sme ali kaj mora postati vidno, vsaka oblika vidnosti deluje kot prisiljevanje h konformnosti. Ne glede na to, ali ima monopol večina ali močna manjšina, monopolizirana proizvodnja vidnosti vedno proizvaja tudi molk ali celo molčeč konsenz med ostalimi, kot so poudarjali zgodnji kritiki "tiranije večine" in "kolektivne povprečnosti", npr. Tocqueville, Mill in Bryce. V najradikalnejši socialnopsihološki verziji te paradigme je Tom Harrison formuliral železni zakon javnega konsenza, ki ga je kasneje Noelle-Neumann (1974) poimenovala "spirala molka": "Vedno in povsod pri večini navadnih ljudi običajno obstaja težnja slediti večini in javno izražati predvsem tista mnenja, ki so splošno sprejemljiva in spoštovana" (Harrison 1940, 370). Dejansko lahko komuniciranje proizvaja molk tako učinkovito kot cenzura v ožjem pomenu.

"Metamoč" javnega mnenja

V sodobnih teorijah javnega mnenja je "moč" običajno razumljena kot "metamoč" javnega mnenja v odnosu do posameznika, torej kot "abstraktna" oz. posplošena moč nad konkretnimi pojavnimi oblikami izvajanja moči. Javno mnenje v skladu s klasično definicijo moči povzroča spremembe ali prilagoditve v delovanju posameznikov ali skupin tako, da so pripravljeni kaj storiti ali se čemu odreči, česar brez podreditve javnemu mnenju ne bi storili. To razumevanje javnega mnenja se ostro razlikuje od razsvetljenskih normativno-filozofskih pojmovanj, ki so prevladovala do začetka dvajsetega stoletja. Skladno z načelom "*vox populi – vox*

dei", ki je bilo še zlasti cenjeno v zgodnjih normativnih teorijah javnega mnenja, naj bi se politična oblast oz. država podrejala volji, izraženi v javnem mnenju. Dewey je na primer menil, da javnost lahko postane učinkovita samo prek svojih "predstavnikov, ki /.../ skrbijo za njene posebne interese z metodami, ki naj bi usmerjale skupne akcije posameznikov in skupin. Tedaj in toliko si združenje doda politično organizacijo in nastane nekaj, kar je lahko vlada: javnost je politična država" (Dewey 1927/1954, 35; poudaril S. S.). "Usmerjanje" je za Deweyja primeren izraz za opis benignega delovanja države, v katero se združi veliko število posameznikov in skupin, ki s tem zagotavljajo njeno pluralnost. Če javnost že ne more igrati usmerjevalne vloge, kot jo je normativno postuliral Dewey, pa naj bi imela vsaj vlogo nadzornice oblasti, pri čemer je temeljni pogoj zopet vidnost delovanja institucij oblasti, kot je poudarjal že Bentham.

Socialnopsihološke teorije javno mnenje izenačujejo s procesi družbenega vplivanja oz. javno mnenje obravnavajo kot enega izmed načinov spreminjanja stališč in vedenja "drugih". V nasprotju z normativno konceptualizacijo javnega mnenja kot procesa, usmerjenega v sporazumevanje in konsenz, ki sta vir moči javnega mnenja, ter v kritiko in/ali nadzor oblastnih institucij, se tu moč javnega mnenja izvaja s prilagajanjem skupinskim normam (konformnostjo), privolitvijo v neposredno izražene zahteve ali celo s podreditvijo oblastnim ukazom. "Organi javnosti" – zlasti tisk – ki so bili nekdanj, kot na primer pri Benthamu, vsaj teoretično namenjeni nadzoru oblasti, so bili v teoretskem in praktičnem smislu "preoblikovani" v sredstva za generiranje konformnosti in lojalnosti. Ross je v začetku dvajsetega stoletja v (ameriškem) tisku videl utelešenje prepričevalnega komuniciranja, ki "v človekovo mišljenje uvaja nedobrodošle ideje tako pretkano, da ne izzove volje, da bi jih pregnala" (1901/1969, 147), ter opozarjal, da "lastnik časopisa fabricira predstave, ki oblikujejo mnenje, in če nadzoruje verigo pomembnih časopisov, lahko dejansko ustvarja javno mnenje, ne da bi javnost to vedela" (1917–18, 630).

Prišli smo v obdobje, ko se navadni ljudje sploh ne zavedajo več prisile javnega mnenja, tako so se mu navadili slediti. /.../ Sodobnega Američana ne razorožuje toliko strah pred tem, kaj bi lahko storila besna javnost, kot popolna nesposobnost ostati neprizadet ob navalu sovražnih komentarjev, vztrajati v neprestanem sporu s prepričanji in čustvi ljudi okrog sebe (Ross 1901/1969, 105).

Rossova ideja, da naj bi družbeno nadzorovanje omejilo deviantno vedenje in zagotavljalo družbeni red, je tako rekoč kopija davne Lockove razprave o "kaznovanju, ki izvira iz zakonov skupnosti" (Locke 1690, knjiga 2, pogl. 28, 12) in mnogo bliže Benthamovi ideji "panoptikona", ki naj bi zagotavljal trajno, sistematično nadzorovanje velikega števila ljudi, kot pa Benthamovim razmišljanjem o tribunalu javnega mnenja in tisku kot sredstvu nadzorovanja politične oblasti.

Ta socialnopsihološki preobrat v konceptualizaciji javnega mnenja nekateri označujejo za najpomembnejši prispevek k teoriji javnega mnenja. Elisabeth Noelle-Neumann je na primer poudarjala, da "ne bomo napravili nikakršnega napredka v smeri teorije javnega mnenja, če ne sprejmemo povsem drugačnega pojma javnega mnenja/od tistega, ki ga povezuje s procesi vladanja/" (1991, 257). Apoteoza javnega mnenja kot posplošenega mehanizma moči, neposredno povezanega s človekovim strahom, je najizraziteje prisotna prav v njenem modelu javnega mnenja kot "spirale molka":

Javno mnenje kot družbeno nadzorovanje je osredotočeno na zagotavljanje zadostne stopnje družbenega konsenza o vrednotah in ciljih skupnosti. Po tem pojmovanju je moč javnega mnenja tako velika, da je ne morejo ignorirati ne oblasti ne posamezni člani družbe. Ta moč izvira iz grožnje z izolacijo (Noelle-Neumann 1980/1993, 229; poudaril S. S.).

Ideja spirale molka, katere duhovni oče je v resnici Tom Harrisson (1940), sledi splošnejši ideji moči predvidljivih reakcij, ko posamezniki ali skupine anticipirajo namene nekega akterja in se vedejo skladno s njimi, da bi se tako izognili neposredni prisili. Novodobna moč nekaterih akterjev mednarodnih odnosov (predvsem ZDA) na primer temelji na zastraševalnem učinku orožja, s katerim razpolagajo; brez prisile ali neposredne grožnje uporabe orožja s tem dosežejo "voljno zaveznitvo", kot je vlada ZDA poimenovala ravnanje držav, ki se zaradi pričakovanih negativnih posledic niso upale upreti ameriški vojaški intervenciji v Iraku.

Toda z omejevanjem pojma javnega mnenja na idejo, da javnost vsakogar nadzoruje (Noelle-Neumann 1980/1993, 229), postane sam pojem odvečen. Že V. O. Key (1961/1967, 543) je poudarjal, da je brez pomena govoriti o javnem mnenju, če je vsakdo nadzorovan. Prav vprašanja namena, kdo nadzoruje koga in/ali kaj, ki so bistveno politična, so temeljna za empirično obravnavo javnega mnenja. Spirala molka je pravzaprav del širše sociološke in socialnopsihološke tradicije *pesimističnega naturalizma*, ki "izhaja iz Freudove teorije /in/ odzema skupinskemu delovanju množic vsakršen družbeni značaj ter ga omejuje na izražanje prvotnih instinktov" (Melucci 1996, 336).

Osrednja in verjetno najpogostejše problematizirana predpostavka teorije spirale molka je, da je za posameznika bolj pomembno, da se socialno ne osami, kot pa da ima svoje lastno mnenje, kar naj bi bil "pogoj za življenje v človeški družbi" (Noelle-Neumann 1974, 43). Strah pred osamitvijo za Noelle-Neumann generično, brez izjeme povzroča človekovo konformnost, kar naj bi pojasnjevalo spiralni proces, v katerem večina postopoma povsem utiša manjšino in jo napravi nevidno. Ta domneva je bila deležna številnih teoretskih in empiričnih kritik. Predvsem ni dvoma, da spirala molka lahko ponuja eno izmed možnih pojasnitev, zakaj posamezniki *ne sodelujejo* aktivno v procesih oblikovanja javnega mnenja, ne more pa pomagati pojasniti, zakaj *želijo* sodelovati v teh procesih in dejansko tudi *sodelujejo*. Oblikovanje konsenza nikdar ni preprosto dodajanje individualnih mnenj, da bi končno mnenje postalo večinsko, ampak temelji predvsem na sposobnosti (mnenjskih) voditeljev, da interpretirajo oz. okvirijo mnenja v skupini ali družbi na čim bolj konformen način.

Eden izmed temeljnih problemov spirale molka je zanemarjanje družbene diferenciacije na račun pretirano poudarjenega generičnega strahu pred izolacijo, ki preti posamezniku iz povsem nediferenciranega (medijskega) okolja.

Dejansko pa obstoj alternativnih medijev (z vidika zadovoljevanja človekovih potreb sicer "substitutov", kot bi rekli ekonomisti) zmanjšuje posameznikovo odvisnost od medijev in "moč javnega mnenja", kot jo razume Neumannova. Čim bolj je "moč javnega mnenja" horizontalno razpršena (npr. med številne medije – substitute), tem manjša je možnost, da bi mediji "nadzorovali" svoje naslovnike. Pomemben vidik horizontalne razpršenosti moči je okvirjanje. Kot meni Zaller (1992, 314), je okvirjanje postalo ključnega pomena za demokratični proces, saj prek njega politična elita oz. "podskupnost izvedencev" lahko nadzoruje javno mnenje, če ne

delujejo demokratične varovalke. Med njimi Zaller kot dovolj učinkovito zaščito pred dominacijo elite poudarja razlike v usmerjenosti izvedencev, institucionalne spodbude izvedencem, da iščejo najboljše rešitve, izčrpno predstavljanje vseh različnih ekspertnih mnenj v medijih ter upoštevanje ekspertnih mnenj pri politikih in usposobljenost državljanov, da se v primeru nesoglasij znotraj politične elite pridružijo struji, s katero imajo skupno temeljno usmeritev – v nasprotju z Neumannovo torej *nehomogenost* javnomnenjskega “okolja”.

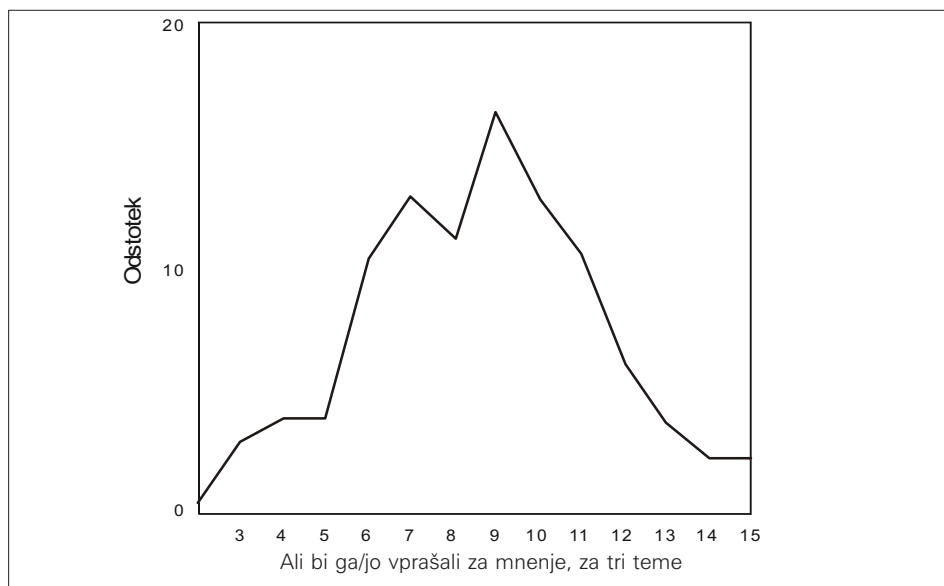
Od konservativnosti k inovativnosti

Še pomembnejši problem spirale molka za pričujočo razpravo je zelo poenostavljeno razumevanje moči, ki jo Noelle-Neumann omejuje na moč *prisile*. Že Deutsch in Gerard (1955) sta poudarila, da strah pred izolacijo lahko povzroča le eno vrsto konformnosti – namreč konformnost kot posledico *normativnega* vpliva skupine, ki s težnjo k skladnosti mnenj vzdržuje kohezijo v skupini. Drugo vrsto konformnosti pa sta označila za *informacijsko*; ta ne zadeva odnosov med ljudmi, ampak odnose med posameznikom in *predmetom* obravnave. Posameznik namreč lahko večinsko mnenje upošteva kot zanesljivo informacijo, še zlasti tedaj, “kadar ‘pravi’ odgovor glede obravnavane zadeve ni očiten ali je izbira prave smeri delovanja zelo nezanesljiva” (Price in Allen 1990, 378). Najbrž nikomur ne pride na misel, da se kandidat za milijonarja v oddaji *Lepo je biti milijonar* “ukloni glasu ljudstva” iz strahu pred izolacijo, ampak zato, ker je prepričan, da je dobil pravilni odgovor.

Ta kritika je še vedno omejena na pojasnjevanje konformnosti človekovega delovanja, zanemarja pa njegovo avtonomnost in posledično inovativnost, na kar je posebej opozarjal Moscovici z razlikovanjem med normativno in prisilno močjo, ki ni določeno z odnosom večina – manjšina. Prisilna moč se kaže v “nasilju s pomočjo fizičnih virov ter z razdeljevanjem nagrad in kazni”. Normativna moč pa je utemeljena na “strokovnosti in legitimizaciji različnih vlog na osnovi vrednot in norm. Moč izvedenca ali dobro informirane osebe je v prepričanju večine ljudi, da ima neko specializirano znanje v situacijah, kjer je zahtevano” (Moscovici 1976, 60). Takšen tip moči je značilen za mnenjske voditelje, katerih izvedensko avtoriteto drugi, manj izobraženi, manj kvalificirani ali manj informirani ljudje voljno sprejmejo na različnih področjih in v različnih situacijah. Tako kot mnenjski voditelji tudi inovativni “protivoditelji”, glasniki sprememb in disidenti vedno zrastejo z zlomom konformnosti in s spremembo smeri vplivanja v skupini ali družbi.

Celovitejši vpogled v izvajanje moči v procesih javnega mnenja nam ponuja Meluccijeva tipologija moči, ki temelji na transakcijah med voditeljem in njegovo “podporno bazo” (1996, 341): (1) *Nagradna moč* (angl. *power of reward*) temelji na spoznanju baze, da voditelj lahko nudi ugodnosti oz. jih pomaga pridobiti. (2) *Prisilna moč* (angl. *power of coercion*) izvira iz strahu pred voditeljevo sposobnostjo in zmožnostjo nadzorovanja in kaznovanja. (3) *Moč voditeljeve konformnosti* (angl. *power of conformity*) temelji na voditeljevi konformnosti, na njegovem strogem spoštovanju norm in pričakovanj članov. (4) *Identifikacijska moč* (angl. *power of identification*) izhaja iz identifikacije z voditeljem, spoštovanja oz. čustvene zadovoljitve, ki jo voditelj daje posamezniku. (5) In končno, *kompetenčna moč* (angl. *power of competence*) izvira iz specifičnih voditeljevih znanj in sposobnosti. Melucci v svoji tipologiji predvsem poudarja, tako kot že prej Moscovici, da ključni akter v izvajanju

Tabela 1: Zaznava osebne kompetenčne moči med prebivalci Slovenije: odstotek vprašanih, ki menijo, da bi jih ljudje, ki jih osebno poznajo, vprašali za mnenje o treh temah (3=sploh ne za nobeno temo, 15=zelo verjetno za vse tri teme; N=435, april 2003)

moči ni večina, ampak pogosteje manjšina, torej v nekem smislu "privilegirani sloj", pogosto posamezniki, ki imajo dostop do kolektivnih in individualnih virov generiranja moči (znanje, kapital, vojska ...).

Preliminarni empirični preskusi teh idej (Splichal 2003) kažejo, da kompetenčna moč in avtoritarna podredljivost mnogo bolje pojasnjujeta posameznikovo (pripravljenost) izražanja mnenja kot pa strah pred socialno izolacijo. Iz Tabele 1 je razvidno, da so ljudje sposobni videti/interpretirati svoj položaj v odnosih moči (sicer variabilnost ne bi bila skoraj povsem normalna v statističnem smislu). V odgovorih 435 naključno izbranih polnoletnih prebivalcev Slovenije na vprašanja, s katerimi smo v raziskavi marca 2003 merili kompetenčno moč, je bila slaba desetina prepričana, da je njihova moč izrazito večja od povprečne (in le malo večji delež je menil, da ima izrazito podpovprečno moč). Statistična analiza je pokazala, da kompetenčno moč respondentov najbolje pojasnjuje percepcija seznanjenosti z argumenti za določeno mnenje o sporni zadevi ali proti njemu (pri treh spornih zadevah – vstop Slovenije v Nato, pravica žensk do splava in gradnja mošeje v Sloveniji – je bila povezanost, izmerjena s Pearsonovim korelacijskim koeficientom, $r = 0,347$; $0,456$; in $0,444$; v vseh treh primerih $p < 0,001$), nekoliko manj (med $r = 0,206$ in $r = 0,286$), a še vedno značilno pri stopnji $0,001$, pa njihova presoja pomembnosti oz. izstopanja posamezne teme. Raziskava je hkrati pokazala, da kompetenčna moč izrazito vpliva na posameznikovo pripravljenost javno izraziti mnenje in še bolj značilno na dejansko izražanje mnenja v enoletnem preteklem obdobju. Več pojasnjevalne moči kot strah pred izolacijo sta izkazala tudi avtoritarna podredljivost, ki zmanjšuje pripravljenost izraziti mnenje, in čut moralne dolžnosti, ki jo povečuje.

Rezultati primerjalnega preskušanja pojasnjevalne moči hipotez, alternativnih spirali molka nikakor ne dopuščajo dokončnega sklepanja, nedvomno pa opozarjajo na veljavnost teoretske kritike enostranskega razumevanja moči v javnomnenjskih procesih.

Opombe:

1. Pojem moči je sicer zelo razširjen v družbenih vedah, vendar ne obstaja obče sprejeta definicija. V tem članku prevzemam Castellsovo, v bistvu weberjansko definicijo: "Moč je odnos med človeškimi subjekti, ki na temelju proizvodnje in izkušnje vsiljuje voljo nekaterih subjektov drugim z zagroženo ali dejansko uporabo fizične ali simbolne sile" (Castells 1996, 15). Kot ugotavlja Buckley (1967, 186), "se lahko mehanizmi moči raztezajo od gole sile prek manipulacije simbolov, informacij in drugih okoliščin v okolju do dodeljevanja pogojnih nagrad."
2. Vsekakor je zelo težko katerokoli vrsto komuniciranja označiti za izključno zasebno v smislu, da so rezultati medosebnih transakcij v celoti pod nadzorom v komuniciranju udeleženih oseb in da ni nikakršnih (posrednih) posledic za osebe, ki v komuniciranju niso udeležene. Gl. Dewey 1927/1954, 35, 16.
3. Pojem "*salience*" je redko jasno definiran, povrh pa je angleški izraz še težko smiselno prevedljiv v slovenščino (v nekaterih zvezah bi ga lahko prevedli kot "izstopanje"). Entman pojem "*salience*" definira kot proces povečevanja vidnosti, pomembnosti ali zapomnljivosti informacije za občinstva (1993, 53). Močnejše "izstopanje" povečuje verjetnost, da bodo naslovniki zaznali informacijo, jo "ustrezno" razumeli in si jo zapomnili.

Literatura:

- Arendt, Hannah. 1972. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Bentham, Jeremy. 1791/1994. Of Publicity. *Public Culture* 6, 3, 581–95.
- Buckley, Walter. 1967. *Sociology and Modern Systems Theory*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Castells, Manuel. 1996. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Dewey, John. 1927/1954. *The Public and Its Problems*. Athens: Swallow Press.
- Druckman, James N. 2001. On the Limits of Framing Effects: Who Can Frame? *Journal of Politics* 63, 4, 1041–1067.
- Entman, Robert M. 1993. Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication* 43, 4, 51–58.
- Foucault, Michel. 1977. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Pantheon.
- Goffman, Erwin. 1974. *Frame Analysis*. New York: Harper & Row.
- Habermas, Jürgen. 1962/1989. *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: ŠKUC.
- Harrisson, Tom. 1940. What Is Public Opinion? *The Political Quarterly* 11, 368–383.
- Hobbes, Thomas. 1651/1992. *Leviathan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacoby, William G. 2000. Issue Framing and Public Opinion on Government Spending. *American Journal of Political Science* 44, 4, 750–768.
- Kant, Immanuel. 1781. *The Critique of Pure Reason*. Transl. by Norman Kemp Smith. Macmillan Press, elektronska verzija dostopna na: <http://www.arts.cuhk.edu.hk/Philosophy/Kant/cpr/cpr-open.html>.
- Key, V. O., Jr. 1961/1967. *Public Opinion and American Democracy*. New York: Alfred A. Knopf.
- Locke, John. 1690. *An Essay Concerning Human Understanding*. Dostopno na: <http://socserv2.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/locke/Essay.htm>.
- Machiavelli, Niccolò. 1513/1992. *The Prince*. Prev. in ur. R. M. Adams. New York: W.W. Norton.
- Moscovici, Serge. 1976. *Social Influence and Social Change*. London: Academic Press.
- Melucci, Alberto. 1996. *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. 1974. The Spiral of Silence: A Theory of Public Opinion. *Journal of*

- Communication* 24, 2, 43–51.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. 1980/1993. *The Spiral of Silence: Public Opinion — Our Social Skin*. Chicago: University of Chicago Press.
- Noelle-Neumann, Elisabeth. 1991. The Theory of Public Opinion: The Concept of the Spiral of Silence. V: J. A. Anderson (ur.), *Communication Yearbook* 14, 256–287. Newbury Park: Sage.
- Price, Vincent in Scott Allen. 1990. Opinion Spirals, Silent and Otherwise. *Communication Research* 17, 3, 369–392.
- Ross, Edward A. 1901/1969. *Social Control. A Survey of the Foundations of Order*. Cleveland: The Press of Case Western Reserve University.
- Simmel, Georg. 1908/1950. *The Sociology of Georg Simmel*. Ur. K. H. Wolff. New York: The Free Press.
- Splichal, Slavko. 2003. Bentham, Kant, and the Right to Communicate. *Critical Review* 15, 3–4, 285–305.
- Splichal, Slavko. 2003a. Racionalnost diskursa nasuprot diskurzivnom nadzoru. *Medijska istraživanja* 9, 1, 5–38.
- Zaller, John R. 1992. *The Nature and Origins of Mass Opinion*. New York: Cambridge University Press.

